

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Р.П. Мудрак, кандидат економічних наук, доцент
Уманський національний університет садівництва

У статті проаналізовано вплив економічної кризи на різні сектори національної економіки: промисловість, сільське господарство, споживчий ринок. Виявлено вищу стійкість сільськогосподарського виробництва до дії рецесійних чинників. Вказано на основні недоліки, що гальмують більш стійкий та динамічний розвиток вітчизняної аграрної сфери.

Ключові слова: економічна криза, агропродовольча система, обсяги виробництва, фактори впливу, продовольче споживання, міжнародні стандарти якості, інфраструктура, правила СОТ.

Постановка проблеми. Економічна криза, яка розпочалася в другій половині 2008 року, хоча і різною мірою, та все ж наклала свій відбиток на усі без винятку аспекти суспільного буття. Її досвід – це не лише вивчення причин виникнення кризи з метою її попередження в майбутньому, але й дослідження адаптаційних механізмів різних секторів національної економіки до кризових чинників. Чому одні галузі та сфери виробництва зазнали більшого, а інші – меншого спаду, як відреагували домогосподарства на кризові виклики в частині споживання і заощаджень та багато інших запитань потребують відповідей, осмислення яких ввійде, в перспективі, до основ економічної та соціальної політики держави.

Реакція національної агропродовольчої системи на дію кризових факторів є однією із найбільш актуальних прикладних та наукових проблем, оскільки пов'язана із надчутливою сферою людського буття – забезпечення людини їжею, тобто – це питання фактичного виживання людини як біологічної істоти. Економічна та соціальна компоненти проблеми формують зміст продовольчої безпеки як однієї із найважливіших складових національної безпеки. Так, на думку колективу вчених під керівництвом Круша П.В., вагова частка продо-

**Зміни обсягів виробництва в 2008-2009рр., наростаючим підсумком
у % до відповідного періоду попереднього року [3]**

Таблиця 1

Роки	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
	2008	106,1	108,9	107,9	108,0	108,1	107,7	107,3	106,3	105,1	102,3	99,2
2009	66,2	67,4	68,2	68,2	68,3	69,0	69,7	70,5	71,7	73,6	76,1	78,1
Промисловість												
2008	100	100,7	100,2	100,1	100,2	99,7	110,9	121,9	115,1	117,6	118,0	117,1
2009	100,5	101,1	101,7	102,1	102,3	102,6	103,8	100,4	103,3	100,1	100,0	100,1
Сільське господарство												

вольчої безпеки в структурі національної безпеки України складає 11,08% (середнє значення – 10%) [1, с. 415]. Отже, усі чинники, які впливають на функціонування агропродовольчої системи, потребують постійного моніторингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування агропродовольчого сектора національної економіки на різних фазах економічного циклу присвячено багато робіт закордонних та вітчизняних учених. Серед найбільш відомих дослідників цієї теми виділяють: Мілтона С. Холлберга, П. Самуельсона, Кена А. Інгерсента, А. Дж. Рейнера, Петерсона І., Веслі Ф., Брауна Л., Глазовського Н.Ф., Гусакова В., Ільїну З.М., Ушачова І.Г., Березіна О.В., Бойка В.І., Власова В.І., Гойчук О.І., Лукінова І.І., Пасхавера Б.Й., Саблука П.Т., Скидана О.В., Трегобчука В.М., Шубравську О.В., Шебаніну О.В., Чечеля О.М. та багатьох інших. Однак ряд теоретичних, методологічних, організаційно-економічних аспектів розкриття усього наявного потенціалу вітчизняної агропродовольчої системи, умови її стійкого та динамічного розвитку, конкурентоспроможність в умовах поглиблення міжнародної інтеграції тощо залишаються недостатньо опрацьованими.

Формулювання мети статті. Метою статті є порівняльний аналіз впливу економічної кризи на різні сектори національної економіки: промисловість, сільське господарство, споживчий ринок, та виділення чинників, що найбільше гальмують перехід до повноцінного функціонування української агропродовольчої системи.

Виклад основного матеріалу. Агропродовольчу систему можна умовно поділити на дві системи нижчого порядку (підсистеми): 1) система агропромислового виробництва; 2) система продовольчого забезпечення. Не зважаючи на високу тісноту зв'язку між обома підсистемами, все ж даний зв'язок – не функціональний. Адже частина продовольства та продовольчої сировини, вироблених національним АПК, експортується, тобто втрачається для внутрішнього продовольчого ринку, натомість в структурі продовольчого забезпечення певну роль відіграє відповідний імпорт.

Аналіз статистичних даних по секторах національної економіки вказує на те, що аграрний сектор економіки виявився значно стійкішим від промислового в період кризових випробувань (табл. 1). У грудні 2009 р. порівняно з попереднім місяцем та груднем 2008 р. промислове виробництво зросло відповідно на 2,6% та 7,4%. Протягом II-IV кварталів 2009 р. спостерігалась позитивна динаміка виробництва продукції проти попереднього кварталу – приріст склав відповідно 4,3%, 7,8% і 5,5%. У IV кварталі 2009 р. вперше отримано приріст виробництва порівняно з відповідним кварталом попереднього року (2,9%). Однак у цілому за підсумками 2009 р. відбулось відставання від обсягів виробництва 2008 р. на 21,9%. А за попередніми даними, у 2009 р. загальне виробництво продукції сільського господарства порівняно з 2008 р. зросло на 0,1%, у тому числі в аграрних підприємствах – скоротилося на 0,6%, у господарствах населення – зросло на 0,6%. Обсяг продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств у фактичних цінах, за розрахунками, склав 153,8 млрд грн. [2]

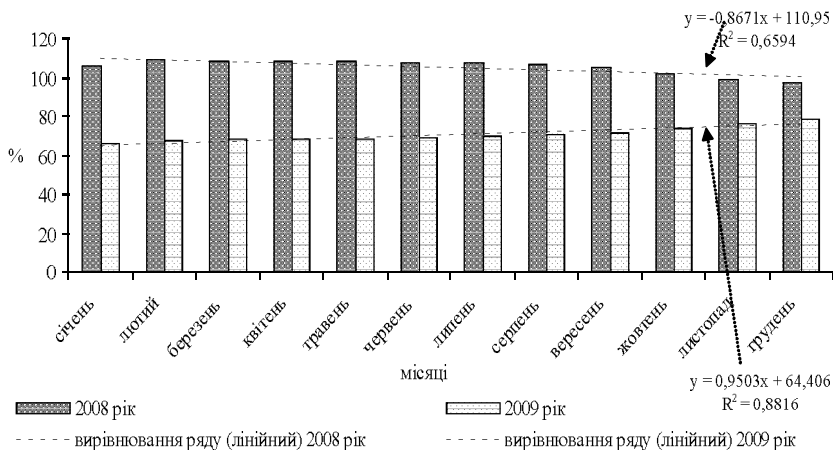

Рис. 1. Зміни обсягів промислового виробництва у 2008-2009 рр., наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року [3]

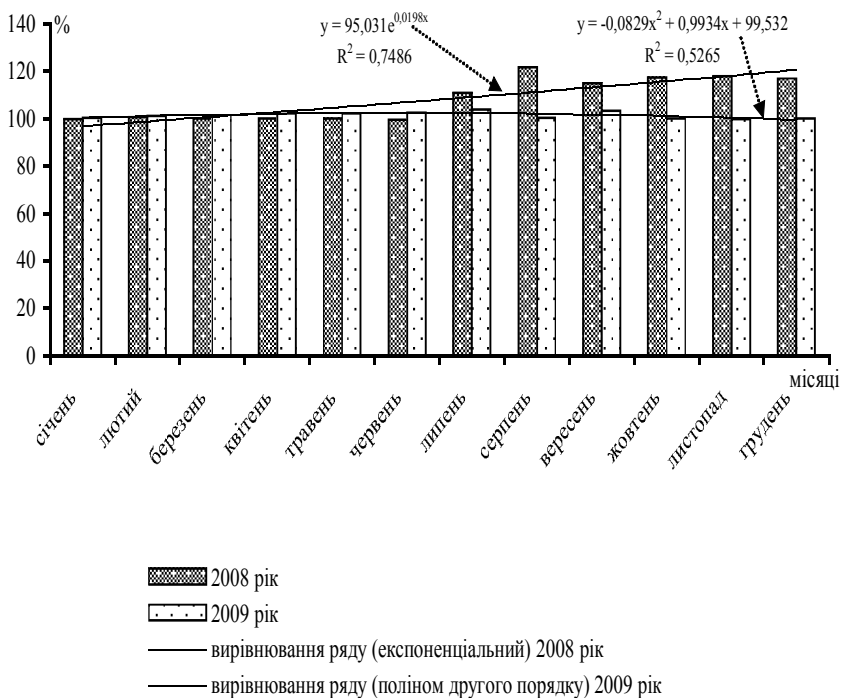

Рис. 2. Зміни обсягів сільськогосподарського виробництва у 2008-2009 рр., наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року [3]

Основною причиною скорочення промислового виробництва стало погіршення, у зв'язку із глобальною економічною кризою, кон'юнктури світового ринку товарів промислового призначення або те, що в макроаналізі називають «голландською хворобою», а також кредитний голод внаслідок припинення надходження зовнішніх корпоративних кредитів. Адже ні для кого не секрет, що проблемними локомотивами економічного зростання вітчизняної макросистеми, починаючи з моменту виходу економіки України із попередньої кризи у 1999 році до початку нової економічної кризи в другому півріччі 2008 року, були експортно-орієнтовані галузі промислового сектора переважно сировинного й напівсировин-

Вісник аграрної науки Причорномор'я,
Випуск 2, 2010

ного характеру (металургія, хімія тощо), будівельний сектор і пов'язані з ним суміжні галузі, іпотечне кредитування.

Таблиця 2

Динаміка промислового виробництва за основними видами діяльності, % [3]

Галузь виробництва	Індекси промислової продукції		
	грудень 2009р. до листопада 2009р.	грудень 2009р. до грудня 2008р.	2009р. до 2008р.
Промисловість	102,6	107,4	78,1
в тому числі:			
добування паливно-енергетичних корисних копалин	100,2	90,2	94,3
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	95,3	113,1	96,6
хімічна та нафтохімічна промисловість	100,7	117,4	76,8
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	102,1	127,3	73,4
машинобудування	107,9	97,5	54,9
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	99,9	101,4	93,9

Детальний аналіз статистичної інформації дав змогу з'ясувати, що при загальному промисловому спаді виробництва на 21,9% у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів скорочення обсягів склало лише 6,1% (табл. 2). Це означає, що чинники, які формують кон'юнктуру ринку продовольства кардинально відрізняються від кон'юнктурутворюючих чинників ринку товарів промислового призначення. Отже, і сільське господарство і пов'язані із ним промислові галузі, які здійснюють переробку продовольчої сировини

та виготовлення кінцевих продовольчих товарів, зазнали меншого впливу загальної економічної кризи.

Наступним кроком аналізу є з'ясування походження стимулюючих факторів агропродовольчого виробництва – їх ендогенність та/чи екзогенність. Як видно з даних табл. 3, зовнішні або ендогенні фактори у цілому формують позитивну кон'юнктуру для вітчизняного агропродовольчого виробництва на світовому продовольчому ринку. Про це свідчить принаймні два показники: 1) збільшення позитивного сальдо торгівлі продовольчими товарами та продовольчою сировиною в аналізованому періоді на 3220,3 млн дол. США, або у 3,4 раза; 2) поряд із збільшенням позитивного торгового сальдо по продовольчій сировині (групи 6-14 і 15 УКТЗЕД) Україна починає нарощувати свою присутність в сегменті готової продукції (група 16-24 УКТЗЕД) – якщо в минулому році ми мали тут від'ємне сальдо торгових операцій (-154,9 млн дол. США), то в поточному – позитивне (+53,8 млн дол. США).

Це дуже важливий момент, адже як засвідчує багаторічна економічна практика, циклічні коливання на ринках кінцевої продовольчої продукції майже відсутні [5, с. 242]. Отже, промисловий сектор національної економіки, який здійснює переробку сільськогосподарської сировини, а відтак і аграрії, як головні його постачальники, мають високий потенціал перетворитися в стабільно зростаючі сектори національної економіки, тобто в «локомотиви» її економічного зростання. На користь такого висновку свідчать не лише короткострокові тенденції, але й довгострокові прогнози розвитку світового продовольчого ринку. Відомий дослідник глобальної продовольчої проблеми – президент Інституту Землі (м. Вашингтон, США) і автор роботи «План Б, третя версія: врятувати цивілізацію» Лестер Браун, доводить, що криза світової продовольчої економіки внаслідок скорочення водних ресурсів, ерозії ґрунтів, підвищення температур та постійного зростання населення, може призвести до краху людської цивілізації [6].

Таблиця 3

**Динаміка експортно-імпортних операцій
із продовольством та продовольчою
сировиною в торговельному балансі України
за відповідний період, млн дол. США [4]**

Показник		2008 р.			2009 р.		
Код групи в УКТЗЕД	Назва групи	експорт	імпорт	сальдо	експорт	імпорт	сальдо
Групи: 1-5 101000000- 511990000	Живі тварини; продукти тваринного походження	783,4	1702,0	-918,6	596,0	1267,6	-671,6
Групи: 6-14 601000000- 1404900000	Продукти рослинного походження	5577,1	1462,5	4114,6	5034,9	1259,9	3774,9
Групи: 15 1501000000- 1522000000	Жири та олії тваринного або рослинного походження	1945,8	612,9	1332,9	1796,0	374,3	1421,8
Групи: 16-24 1601000000- 2403990000	Готові харчові продукти	2524,3	2679,2	-154,9	2088,1	2034,3	53,8
x	Разом	10830,6	6456,6	1358,7	9515,0	4936,0	4579,0

Менш апокаліптичні, проте не менш тривожні прогнози ФАО. В новій доповіді Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) йдеться про те, що для того, щоб прогодувати населення планети, виробництво продовольства до 2050 р. необхідно збільшити на 70%. Попит на продовольство, за їх прогнозами, продовжує зростати в результаті росту населення і збільшення доходів. Попит на зерно для людського і тваринного споживання досягне майже 3 млрд тонн у 2050 р. Річне виробництво зерна має збільшитися майже на 1 млрд тонн (2,1 млрд тонн виробляється сьогодні), а виробництво м'яса збільшитися більш ніж на 200 млн тонн і досягнути 470 млн тонн у 2050 р. «ФАО обережна в своєму оптимізмі з при-

воду нашої здатності прогнати населення планети в 2050 р.», – заявив помічник генерального директора ФАО Хафез Ганем [7].

Що ж до екзогенних факторів, то їх вплив на поточну ситуацію в секторі агропродовольчого виробництва – також сприятливий. На початку 2009 року споживання імпортованого продовольства, яке подорожчало вдвічі за деякими товарними категоріями, скоротилося як мінімум на третину. На думку аналітиків із VIP-Consulting, скорочення асортименту імпортованих товарів і продуктів роздрібною мережею досягло 25-40%. Разом з тим виручка продуктового роздрібу не падала. Дослідження роздрібною торгівлі не виявили зменшення вартості споживчого кошика через інфляцію. «Купувати не стали менше, але через те, що люди надають перевагу дешевим продуктам, середній чек не зростає», – пояснює Войцех Гвардіс, директор компанії «ОКЕЙ Україна» [8]. Українські споживачі стали більш лояльно ставитися до товарів, вироблених всередині країни. Населення переорієнтувалося на товари українського виробництва у зв'язку із девальвацією гривні та зниженням доходів. Оскільки населення не може знизити витрати на їжу, то частка продовольчих товарів зросла за рік на 6,6 п. п. (до 39,5%), а об'єм ринку продуктів харчування – на 4,15 млрд грн, до 39,42 млрд грн. Змінилась і структура роздрібних продаж. Зниження об'єму реалізації імпортованих товарів у січні-червні на 6,68 млрд грн склало 90% загального скорочення торгівельного обороту. Об'єми роздрібних продаж товарів українського виробництва знизились лише на 0,72 млрд грн, до 67,46 млрд грн, тоді як загальне падіння ринку склало 7,4 млрд грн. У результаті за рік частка українських товарів в торгових мережах зросла із 63,6% до 67,6%. Однак, за розрахунками аналітиків інвестиційної компанії Astrum Investment Management, здатність української харчової промисловості до імпортозаміщення вичерпалася [9]. В контексті аналізу цього фактора актуальним є питання – наскільки тривалою і стабільною є тенденція до зростання попиту на продо-

вольство вітчизняного виробництва порівняно із попиту імпортного виробництва? Наважимося стверджувати, що така тенденція в довгостроковій перспективі має усі шанси стати стійкою. І ось чому. Певна річ, нинішня економічна криза колись закінчиться і доходи населення знову почнуть зростати, отже знову відновиться попит на імпортні продовольчі (і непродовольчі) товари, тобто темп приросту витрат на українське продовольство на внутрішньому ринку дещо вповільниться. Проте, описані вище глобальні тенденції на світовому продовольчому ринку сприятимуть постійному здорожчанню імпортного продовольства порівняно із вітчизняним у зв'язку із порівняльними перевагами українського агропродовольчого виробництва та трансакційними витратами закордонних виробників. Тому українські споживачі будуть змушені, в хорошому значенні цього слова, орієнтуватися переважно на продовольство вітчизняного виробництва.

Однак наведений вище висновок – не підстава для самозаспокоєння, оскільки перед вітчизняним аграрним сектором, в силу поглиблення інтеграції національного господарства в глобальну економіку, постають нові виклики. Зокрема, однією із вимог СОТ є впорядкування торгівлі м'ясною та молочною продукцією на внутрішньому ринку України відповідно до міжнародних стандартів якості. На виконання цієї норми Верховна Рада прийняла Закон України «Про безпеку і якість харчових продуктів». Згідно із вимогами цього документу з 1 січня 2010 року забороняється реалізація необробленого молока і сиру домашнього виробництва, а також м'яса тварин подвірного забою на продовольчих ринках. Іншими словами, Україна зобов'язалася з нинішнього року закрити доступ на продуктові ринки селянам з домашнім молочними продуктами і м'ясом... Поява такої норми – не випадковість, адже однією з базових позицій СОТ є відповідність вимог до внутрішніх виробників продукції та імпортерів. У Європі діють лише сертифіковані бійні, а молоко для споживачів виготовляють тільки молочні ферми.

В Україні ситуація інша – приватний сектор забезпечує половину м'яса і близько 80% молока, що підтверджують офіційні дані Держкомстату. Сказати, що ця стаття закону з'явилася несподівано не можна. Закон України «Про безпеку і якість харчових продуктів» прийняли ще у вересні 2005 року, а набуття чинності цього закону відклали до 2010 року тільки для того, аби встигнути провести всі необхідні реформи, підготувати базу. Іншими словами, у нас було 4 роки, щоб побудувати інфраструктуру – встановити доїльні апарати, устаткування для охолодження молока, переробити забійні цехи і т. д. Проте за цей час нічого не змінилося. Цілком очевидно, що ця норма вплине на селян та споживачів вкрай негативно. Для недопущення шоків на продовольчому ринку Верховна Рада України відтермінувала до 1 січня 2015 року заборону на реалізацію продукції домашнього виробництва та подвірного забою на агропродовольчих ринках. Водночас Кабінету Міністрів України передбачають доручити у тримісячний термін розробити та затвердити державну програму створення та відкриття пунктів закупівлі молока та боєнь (забійно-санітарних пунктів) тва-рин, що утримуються в господарствах населення, а також щорічно передбачати фінансування заходів відповідної програми у проекті державного бюджету.

Висновки. Вирішення проблеми, зважаючи на правила СОТ та норми підтримки аграріїв, – дуже складне. Звичайно, є позитивний досвід країн Східної Європи, які в достатньо стислі терміни змінили свій тваринницький сектор відповідно до вимог ЄС, але це було зроблено переважно за гроші Євросоюзу. В Україні ж, з одного боку, немає бюджетних можливостей для фінансування відповідних програм, а з другого – є зобов'язання перед СОТ щодо максимального рівня підтримки. Тобто, заходи державної політики повинні бути достатньо «делікатними», щоб вони виглядали не просто як дотації виробникам, а як структурна перебудова, фінансування заходів якої належить до «зеленої скриньки», тобто не обмежується кількісно. А поступове переоснащення аграрного виробни-

цтва повинне кореспондуватися із заходами щодо підвищення ефективності державного контролю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна економіка: підручник / [Круш П. В., Тульчинська С. О., Шашина М. В., Підлісна О. А., Хринюк О. С. та ін.]; під ред. П. В. Круша. – К. : Кара-вела; Піча Ю. В., 2008. — 416с.

2. Доповідь про соціально-економічне становище України за 2009 рік [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. — Режим доступу до інформації: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/mp/dopovidx/dop112009.zip>

3. Сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до інформації : http://ukrstat.gov.ua/control/uk/loc/alfiles/display/operativ/operativ2008/pr/iopp/iopp_u/iopp08_u.htm; <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/mp/dopovidx/d082009.zip>; http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/sg/ivp/ivp_u/ivp2009.html; http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/pr/iopp/iopp_u/iopp09_u.htm.

4. Сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до інформації: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008>

5. Самуэльсон П. Экономика. Том I. / Самуэльсон П. [пер. с английского Антонова В. Д., Клесмет О. Г., Криворотченко А. К., Олдака П. Г., Хафизова Р. Х.]. — М. : Алгон ВНИИСИ, 1992. — 336 с.

6. Лестер Браун. Геополитика продовольственной нехватки [Электронный ресурс] / Лестер Браун // Перекресток цивилизаций, 24 сентября 2009 года. — С. 1. — Режим доступа к журналу: http://dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=16311.

7. УКРИНФОРМ. К 2050 году предстоит увеличить производство продовольствия на 70% — ООН [Электронный ресурс] / УКРИНФОРМ // День, №171, пятница 25 сентября 2009. — С. 1. — Режим доступа к газете: <http://www.day.kiev.ua/206433/>.

8. Надежда Гончарук. Признание шопоголиков [Электронный ресурс] / Надежда Гончарук // Контракты: деловой еженедельник, 25 сентября 2009 года. — С. 1. — Режим доступа к газете: <http://kontrakty.com.ua/show/rus/article/9/25200911834.html#top>

9. Объем потребления отечественных товаров растет в Украине [Электронный ресурс] // ВСЕКОММЕНТАРИИ.com, 22 сентября 2009. — С. 1. — Режим доступа к информации: <http://vsekommentarii.com/news/2009/09/22/1696668.htm>.